

СРЕЩИ СЪС СЪВЕТСКИ ЛИТЕРАТУРОВЕДИ

Любен Георгиев

ГЕОРГИЙ ГАЧЕВ: „ТЪРСЯ ТРАЙНОТО, КОЕТО ХАРАКТЕРИЗИРА ВСЕКИ НАРОД“

Георгий Гачев е един от видните изследователи на културноисторическия процес и литературни теоретици в Съветския съюз. Българин по бащина линия, син на известния съветски музиковед и литературовед Дмитрий Гачев, племенник на революционера Георги Гачев (загинал през 1925 г.), той не забравя родовия си корен. Това проличава още в първата му книга „За ускореното развитие на литературата — опит за теоретично разглеждане на българската литература от първите 50 години на XIX в.“ Тази книга излезе през 1964 г. и предизвиква необикновен интерес сред специалистите, а в края на 1979 г. издателство „Наука и изкуство“ пушна на български език един голям том с трудове на съветския литературовед — „Ускореното развитие на културата“.

Изследванията на Георгий Гачев се отличават както със своята оригинална проблематика, така и с неповторимия начин на обработка. Авторът има необикновено широки интереси. Привличат го проблемите около самата природа на изкуството, теорията и историята на жанровете, физиономичното в националния начин на мислене и т. н. Това може да се проследи дори само по заглавията на неговите книги — „Съдържателност на художествените форми — епос, лирика, театър“ (1968) и „Животът на художественото съзнание — очерци по история на образа“ (1972). Негова специалност са теоретичните проблеми на литературознанието и естетиката, видени в историческа светлина.

Солидно аргументирани фактологически, трудовете на Георгий Гачев са написани живо, на места с публицистична страст и полемично отношение към разглежданите въпроси. Често той ни поднася своите търсения, прави ни свидетели или съучастници в самия процес на изучаване и синтезиране най-сложна материя. Като демонстрира психологията на мислителното творчество, такава книга приучава читателя да мисли и разсъждава, да взема самостоятелно отношение и преценява, въвлича го в съвместно пътешествие с автора в океана на проблемите и явленията. Може невинаги да се стига до отговори на въпросите, но, както сам казва на едно място Гачев, за него е важно да отплува в открито море, а не да доплува до познати брегове.

С изключително добро познаване на огромния фактически материал от възрожденския период в развитието на българската литература и с преосмисляне на тези факти се отличава и книгата му за ускореното развитие на литературата. Неслучайно в предговора към българското издание на акад. Петър Диневков се казва, че това е един забележителен научен труд. Нашето литературознание е дало

своята оценка, съветското — също, но мене ме интересува как самият автор гледа сега на своето произведение, след като са минали толкова години от неговото публикуване? И макар че той е придружил българския превод с едно послесловие, написано след двадесет години, при среща с него в Москва го помолвам да разкаже как гледа сега на това си изследване, как е стигнал до него, как го е написал?

— Как да кажа? Това е, така да се рече, книгата на първата любов, а кой се отрича от първата си любов? — започва Георгий на български, после преминава на руски, понякога отново се връща на български и така до края на разговора ни двата наши езика се преплитат постоянно, както впрочем те постоянно се преплитат и в неговия дом.

— Как се зароди Вашата теория за ускореното развитие на българската възрожденска литература?

— Тази теория се зароди спонтанно. Както обяснявам в послеслова, в нея се сляха три потока. Едната идея идва от българския материал. В същото време винаги съм се стремил да вникна цялостно в бита и културата на народите. Когато учих в университета, завърших едновременно две специалности — романо-германска и славянска филология. Като постъпих аспирант в Института за световна литература „М. Горки“, се занимавах с българска литература. Едновременно си имах по-глобални намерения — искаше ми се да се заема с разглеждане и осмисляне на световния литературен процес. А трябваше да се занимавам с такъв неголям дял от световната литература, макар че той самият ми беше особено близък и скъп, тъй като е свързан с моята прародина, с прадедите ми и т. н. Така между тези два полюса — Българското възраждане и копнежа ми по проблемите на световната литература — настъпи „късо съединение“ и така се роди идеята за ускореното развитие на литературата. Задах си въпроса: през този половин век в какво отношение се намира българската литература спрямо световния литературен процес? Съществуват стадиите на възраждане, просвещение, ренесанс, класицизъм, сентиментализъм, романтизъм, реализъм, през които са преминавали западноевропейските литератури за хиляда години. А в България те имат ли някакво отражение? Опитах се да наложам един върху друг тези два прожектора, да погледна българската литература с оглед на развитието на световната, а, от друга страна, трябваше тези 50 години от миналия век на българската литература да се превърнат в лаборатория за изследване на общите закономерности в развитието на световния литературен процес — кое в него се повтаря и преминава и в България. Така се получи тази идея и се установи, че необходимите степени в световното развитие на културата преминават в съкратен, дори в ускорен вид. България започва XIX в. с църковно-религиозни сюжети, житията на светии са били все още продуктивен жанр, а в средата на столетието съществува вече романтизъм и реализъм на равнището на литературата от XIX в.

— Как се отнасяте сега към този си труд?

— Изучил съм целия материал, а литературните факти не са много, могат да се обхванат изцяло, нещо, което е трудно осъществимо за последователното литературно развитие. Затова и работата ми се получи, от една страна, добросъвестно и научно обоснована върху фактите, а, от друга страна, те са теоретически осветлени. Като цялостен труд може би това е най-успешната ми работа. После започнах да пиша по-разгърнато, в по-свободна форма, но сега проблемите повече се поставят, отколкото се решават, преобладават въпросителните. А там се получи по-голямо единство между съдържание и форма. Работата стана по-завършена, така че отнасям се към нея с добро чувство и дори с известна завист. . .

— Към самия себе си. . .

— Към онзи, какъвто съм бил тогава. . .

— Виждам във втората книга „Анализи“, че продължавате да се занимавате с проблеми на българската литература. Тук е включена студия за романа „Тютюн“, много интересна студия за Беровия комплекс, а също изследване за влиянието на руската литература в България в средата на миналия век. Тези Ваши трудове самостоятелен характер ли имат или представляват части от някаква по-голяма работа?

— Те са частични разработки на същата идея. Самата идея е по-голяма, тя, така да се каже, откъслечно е разработена в тази книга. Оказва се, че на тази идея са подвластни много други факти. Такъв процес на ускорено развитие например преминават сега всички страни от Третия свят. Моята книга се използва като модел от специалистите по Латинска Америка за осмисляне на процесите на ускореното развитие в латиноамериканските литератури. Използват я изследвачите на африканската литература. Наши изследователи, когато пишат за ускореното развитие на якутската или на киргизката литература, се основават на постановките в тази книга. Макар че тя е написана върху български материал от миналия век, но в нея е изградена една общокултурологическа теория, която докосва важни закономерности в съвременното духовно развитие. Анализите, които лежат в руслото на тази идея, съм се опитал да реализирам и върху друг материал, например върху материал от жанра на роман като „Тютюн“, върху научен материал (при Петър Берон), тъй като възникват някои особени аспекти на проблема за науката и учения в света с ускорено развитие.

— Значи, българската тема продължава да Ви занимава. Във в. „Литературен фронт“ се яви една Ваша голяма статия от два подлистника за „Руският и българският образ на пространството и движението“. Това очевидно е откъс от някакво по-голямо произведение. Какво именно? Това ни интересува.

— Тази статия е откъс от голяма моя работа под заглавие „Българският образ мира“ — „За българския мироглед“. Написал съм това си съчинение още през 1965 г., то не е издадено все още, излизали са само откъси, един от тях в сп. „Литературна мисъл“, предстоят да излязат и другаде. Това е втората идея, на която съм се посветил. Ако първият проблем беше исторически, вторият е извън-исторически. Там изучавах какво се изменя, а сега търся трайното, което остава и не се изменя, което характеризира всеки народ постоянно, същностния начин на мислене и душевност.

— Националният характер?

— Да, но не само характера, а и начина на мислене, националната душевност, националната логика (националния логос), а аз казвам националния космопсихологос. Тоест, единството на природата, душата и ума. Следващата ми работа, с която се занимавам вече 15 години, ще представлява описание на такива национални светогледи. Описал съм българския светоглед, киргизкия, руския, индийския, италианския, английския, френския, американския. Това е моят начин да пътешествувам, както обяснявам винаги. Вие пътешествувате телом, имате тази възможност, а аз пък пътешествувам с въображението си — седя си на село, обграждам се с книги и материали и заминавам мислено за две-три години във Франция и пиша „Френския космос“. Така съм написал и „Американския космос“, и останалите. Той е мой начин, с който задоволявам потребността си от пътешествия. Тези национални светогледи са като цялостни портрети, теса същевременно и мои образи, мои персонажи. Един от моите постоянни персонажи е българският светоглед и при всяко мое идване в България аз винаги го подновявам. Тази ми книга е написана върху материал от творчеството на Йордан Радичков, с когото дружим. С него пътешествувахме из Сибир през 1963 г. два месеца и освен това непрекъснато следя неговото творчество. Според мен то е забележително явление в българската култура, както казват, на равнището на световните

станданти и е много интересно по него да се видят особеностите на българския ум, характер и душевност.

— Това ще проличи вероятно в другите откъси, а в статията в „Литературен фронт“ Вие правите съпоставка между Христо Ботев и Лермонтов — как се усвоява при двамата пространството и движението. Искане ми се да Ви запитам: тези понятия за пространство и ускорено движение ни доближават и дори въвеждат малко в света на положителните науки — математиката, физиката, географията, а не се листрахувате, че от такова съприкосновение може да се дехуманизира изкуството в теоретическите съчинения, да се математизира прекалено, да придобие вид на геометричен модел?

— А, не, аз правя тъкмо обратното! Сега се занимавам с природни науки и история и тези национални светогледи ги построявам и върху материал от естествознанието. Поставям си такъв въпрос: в творчеството на поета се виждат тези национални начини на мислене, не будят съмнение. А има ли такова нещо като национална логика в трудовете на философи, учени и т. н.? Казват, че науката е интернационална, а аз имам такива изследвания — за Декарт в контекста на френската култура, за Нютон в контекста на английския светоглед. Дори и там тези национални белези се виждат. Естествено в съвременната наука съществуват тенденции към взаимно проникване. Обикновено гледат на поезията през призмата на точните науки, на лингвистиката и т. н. Аз пък правя нещо съвсем обратно: влизам в естествознанието с образите си като поет, като художествено мислещ човек. Моите съчинения на тази тема съм озаглавил така: „Опит за художествено изследване на естествознанието“. Изследвам образните интуиции у Кант, у Декарт, у Нютон, а съвсем не математическия им апарат. Показвам как под покрива на строгия научен апарат, вътре в него за мен съществува „образен априоризъм“ (както съм го нарекъл), има някакви първични национални интуиции, които са общи у Декарт с простолюдието от неговия народ и т. н. Изобщо прокарам мост или тунел от хуманитарните дисциплини в естествознанието, като използвам неточни методи, методите на образното вживяване.

— Неточни математически, но като литературоведчески методи те са си съвсем точни, тъй като само така може да се улови освен националното още личностното, характерното, индивидуалното, физиономичното, без което е невъзможна никаква хуманизация на нашите науки. И тъкмо това е ценното във Вашите трудове според мен, че общият поглед към нещата и явленията в националния микро- и макрокосмос не изгубва, а подчертава личността.

— Да, личността е един от обектите на моите интереси.

— Това е сега проблемът, който най-много занимава и нашето, и вашето литературознание. Накрая искам да Ви благодаря за откровената беседа, която не е нито първа, нито последна между нас. Но едно запознаване с Вашите планове и намерения ни дава, макар и бегла представа за голямата работа, която сте подхванали. Много ни е приятно, че в нея България отново заема онова място, която тя заема и във Вашето сърце, във Вашето съзнание и интереси. Затова ще очакваме с повишен интерес тези нови Ваши произведения.

— От своя страна искам само да добавя, че винаги се стопявам тук сред руските зими и студове със своя български южен корен, с паметта за България, която обичам и която винаги нося в сърцето си!

ИГОР ЗОЛУТУСКИ: „ИНТЕРЕСУВА МЕ ГЕНЕРАЛНИЯТ ПРОБЛЕМ ЗА ОТНОШЕНИЕТО МЕЖДУ ЛИЧНОСТ И ИСТОРИЯ“

Игор Золотуски е критик, който беше изцяло потопен в проблемите и страстите на текущия литературен процес и когато работеше в „Литературна газета“, се откликваше редовно със статии, рецензии и отзиви на книжовната

продукция, а после се съсредоточи около всестранно изследване на Гогол. Първите му две книги „Топлината на доброто“ (1970) и „Часът на избора“ (1976) го представят като автор с изградени позиции, който с еднаква увереност борави с материал и от миналото, и от съвременността на литературата. „Само цел и път опит на родната култура може да ни подтикне напред“ — отбелязва той, след като цитира една мисъл на М. Бахтин, че напред може да върви само онзи, който помни, а не който забравя.

Естествено, когато един критик пише рязко и категорично, ние не сме длъжни да се съгласяваме с всичко, можем да оспорим едни или други негови оценки. И това е правено. Но Игор Золотуски излиза от литературните полемички обновени с по-голям опит, а не само с рани и драскотини. Всекидневните битки, също както контактът с класиката, допринасят за онова образование на душата, за което теоретизира той в предговора на втората си книга.

Когато се срещаме, най-напред го запитвам над какво работи в момента, какви са близките му и по-далечни творчески планове, какво можем да очакваме в близко време от него?

— Завърших книга за Гогол, в която съм вложил десет години от живота си. Написал съм и няколко статии за Вапцаров, които са нещо като преддверие към по-голяма работа, към книга за този български поет, с чието творчество се запознах отдавна. Писал съм дипломна работа за него още когато бях студент в университета, преди 25 години. Така че сега предмет на моите интереси е както руската класическа литература (защото продължавам да изучавам Гогол), така и съвременността.

— Вашата работа за Гогол изследване ли е или биография?

— Бих нарекъл тази книга „историята на Гоголевата душа“, макар че формално нейният жанр е научно-художествена биография, тъй като книгата излиза в серията „Животът на забележителни хора“. Нейният жанр предполага разказ за целия живот на писателя, но мен ме интересуваше духовният път на Гогол. Макар че там има и анализ на неговите съчинения, и анализ на епохата, преди всичко ме интересуваше необикновеният за руската, пък и за световната литература вътрешен, духовен път на Гогол, който се е отразил в неговите книги и в неговата съдба.

— В брой 13 от 29. III. 1979 г. на в. „Литературен фронт“ беше отпечатана Ваша статия за Гогол, която се наричаше „И достигна висота“. В нея Вие пишете за смеха на Гогол — че той винаги е нравствен и съзидателен. Как мислите, Игор Петрович, с какво може да се обясни интересът, който сега съществува не само в нашите страни, но и на Запад, към произведенията на Гогол, към неговите пиеси, да речем?

— Мисля, че той е свързан с интереса към руската класическа литература и изобщо към Русия. Това е опит да се разбере Русия чрез нейните велики духовни представители. Интересът към Гогол на Запад се обяснява и с това, че Гогол изпъква някак зад гърба на Достоевски като негов предтеча и не само като поет, а и като мислител. Гогол се представя пред нас в две лица — той не е само велик поет и художник, той е и пророк, и вития (както са казвали някога за руските писатели), който се е мъчил да прозре бъдещето на своето отечество и на света. Тъкмо с тия си качества Гогол интересува сега западната литературоведческа мисъл.

— Във Вашата книга „Часът на избора“ има статия, посветена на книгата от френския автор Анри Троя за Гогол — „Реалност и игра“. В тази статия ми направи впечатление първата фраза — не бихме разбрали нито Достоевски, нито Толстой, ако не сме схванали Гогол. Достоевски е казвал: „Всички ние сме излезли от Гоголевия „Шинел“. А според мен много съвременни западни писатели са излезли от Гоголевия „Шинел“, посредством Достоевски за съжаление, тъй като не са познавали Гогол в оригинал.

— Това е правилно, от една страна. Но, от друга — тази фраза на Достоевски е легенда, но хубава легенда, която обяснява по-нататъшния път на руската литература. Но според моето убеждение (доказал съм го в книгата си) Достоевски и Толстой са излезли не само от Гоголевия „Шинел“ със своята проблематика, но по-конкретно и от втората редакция на „Портрет“, „от „Записките на един луд“ и дори от втория том на „Мъртви души“, без да говоря за „Избрани места от преписката с приятелите“, която според мен е велика книга на Гогол и велика книга в руската литература, предхождаща „Дневникът на писателя“ на Достоевски и цялата философия на Толстой.

— По този въпрос можем да поспорим, като се опрем на статията на Белински, към когото Вие също се отнасяте положително в статиите си.

— В книгата ми има специална глава, посветена на спора между Белински и Гогол, която се нарича „Диалог“. Заглавието говори само по себе си. Аз признавам правото на двете страни. Опитвам се да видя тази ситуация обективно, като диалог, а не като монолог от страна на Белински, защото е прозвучал и отговорът на Гогол. И това не е било просто лична работа между две частни лица, а диалог на руската мисъл и всеки от тях е имал право на истина.

— Заглавието на една от Вашите книги е „Часът на избора“. Във в. „Антени“ (бр. 12, 22. III. 1978) се появи Вашата статия „Вапцаров в часа на избора“. Какъв смисъл влагате Вие в тези заглавия?

— Мисля, че въпросът има принципиално, дори капитално значение за всеки човек, който в определено време на живота си сякаш престъпва прага на някакво свое вътрешно развитие. За мен лично, да кажем, работата ми над Гогол беше също така един своего рода „час на избор“, защото преди това се проявявах като критик, занимавах се с текуща литература и почувствувах недостатъчното си участие в съвременния процес, необходимостта от по-голяма култура. Преминанането към някаква по-крупна работа за мен в известен смисъл беше избор. Не че съм се прехвърлил от днешния си ден в класиката, а просто се заех с една сериозна и капитална работа, която се оказа дело на живота, а не само чисто професионално занимание. Настъпва такъв момент, когато трябва да се направи избор. Това важи за всеки човек. То се отнася и за Вапцаров, който също е трябвало да направи своя избор, както житейски, така и духовно, защото е бил поет, а не просто един от редовите изпълнители на идеята. Според мен Вапцаров е личност извънредно дълбока и по своему драматична, за когото този избор е бил особено драматичен. За мен преходът към Гогол беше труден момент като всеки преход от някаква работа по-лека (както сега ми изглежда), от статии, живеещи ден за ден, към пълноценно участие в живота чрез работа, която разчита и на дълги години, и на осъзнаване на своето място в живота, и на историческото място на своето поколение. А то не е лесно.

— Ясно, но защо именно избор? Изборът предполага „или — или“. А не може ли всичко това да се съчетае — отношението към съвременната литература с „уважение към преданието“, по думите на Пушкин?

— Вие сте прав. Тук не може да има такова категорично, императивно решение „или — или“; по-скоро „и — и“. И едното, и другото.

— Както е и във Вашата книга „В часа на избора“.

— Като се заех с класиката от XIX в., аз не можах да напусна XX в., защото принадлежа сам към това време. И дори моето връщане към Вапцаров след Гогол свидетелствува, че си оставам човек на днешното време, когото мъчат неговите проблеми. Така че тук няма противоречие.

— Може би изборът е в сферата на нравственото?

— Става дума не само за професионалното и литературното, а и за избора да предпоставиш един друг път, да опознаеш сериозно себе си, вече на по-високо равнище.

— На равнището на нравствените позиции.

— Несъмнено.

— Сега в съвременната проза се набляга на нравствено-етичната проблематика. Кажете, Игор Петрович, във Вашето предисловие, което прочетох също с интерес, вие смятате, че критиката също е изкуство; това ми допада. . .

— Тук се разбираме!

— Да, откриваме пълно единомислие. Вие поставяте някои много интересни проблеми от теорията на критиката. А мен ме интересува конкретно, как смятате, съвременната светска критика, Вашето поколение, изоставя ли от развитието на поезията и прозата или догонва това развитие?

— Ще кажа нещо парадоксално и очевидно пристрастно, защото сам съм критик и принадлежа към това поколение. Според мен сега е създадена такава ситуация, може би не съвсем обикновена за руската литература, когато критиката изпреварва прозата и поезията и преди всичко като проза на мисълта, като литературна сфера, в която се съсредоточава осъзнаването не само на съвременните проблеми, но изобщо всички духовни проблеми, отнасящи се и до руската история — по-близка или по-далечна. Прозата не ни дава такава равнище на мисълта, каквото ни дава сега критиката. В известен смисъл критиката се оказва преди литературата. Повтарям, това е мое лично мнение, то може да бъде оспорено, но аз мисля така. Могат да се приведат доказателства. Съществуват сериозни работи, които се появяват и ще се появяват в близко време, свързани както с усвояване на класическия материал, така и с размишления за руския живот върху материал от съвременната литература, но никак придърпващи съвременната литература до равнището на своето особено виждане на тези проблеми. Освен това трябва да се прибави, че сериозната критика на нашето поколение е придобила онази свобода на словото, която е свойствена на най-добрата проза.

— Интересува ме такъв въпрос, за да се върнем към Вапцаров: Вие изцяло ли изучавате биографията на Вапцаров или Ви интересува някаква по-специална проблематика?

— Вие познахте, аз не бих могъл да бъда изцяло посветен в биографията на Вапцаров и в цялата история на България и на българската литература, както бих могъл да направя в случая с Гогол. Интересуват ме при Вапцаров някои проблеми, които се отнасят и до мен лично като човек от това време, и до мнозина от нас, хората на XX в. По-конкретно интересува ме преди всичко самото съдържание на „простата човешка драма“, за която говори Вапцаров в стихотворението си „История“. Мисля, че това не е случайно отронена дума, не е драма, отнасяща се до други. Там има и още едно понятие — мъка, „нашата мъка ненаписана“, която може и да не бъде забелязана от историята, както е казал Вапцаров. Тези понятия се отнасят не само до мъката и драмата на хората, които са живели мизерно, гинели от глад, от болести, от насилие и т. н. Това се отнася и до драмата на избор, вътрешния избор. Тази драма преживява не само човек, който избира, но и човек, който е избрал. Става дума за отношението между личност и история — този е генералният проблем, който ме интересува при Вапцаров.

— Като Ви познавам лично и като съдя по Вашите публикации, мога да кажа, че Вашата книга няма да има чисто популяризаторски характер, а ще бъде изследване, проникновено вглеждане в творчеството на Вапцаров, което ще заинтересува не само съветския, но и българския читател. Мисля, че и нашите издатели ще се заинтересуват от тази Ваша книга, както нашите вестници и списания вече печатат откъси от нея. Но най-напред българските читатели ще получат изследването Ви „Гогол“, което вече е запланувано за превеждане в издателство „Народна култура“. Да се надяваме, че това ще Ви подтикне да завършите по-скоро книгата за Никола Вапцаров, към която ние също така проявяваме съвсем понятно любопитство.